

*О.В.Хланца,
кандидат історичних наук,
доцент Закарпатського інституту
ім. Августина Волошина МАУП*

СЕРЕД БОРЦІВ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Протягом віків населення Закарпаття знаходилося у складі різних країн, терпіло поряд із соціальним і національним гнобленням, мріяло бути разом з Україною. Особливо активізувався розвиток національно-визвольного руху в 20–40-х роках ХХ століття. Тому вивчення цих питань привертало і привертає увагу дослідників. Серед публікацій з даної проблематики слід назвати праці Василя Худанича,¹ Василя Маркуся,² Василя Ганчина,³ Омеляна Довганича,⁴ Миколи Бацдусяка⁵ та інших вчених.

Однак, поки що немає окремого монографічного дослідження про діяльність патріотично настроєної молоді краю кінця 30-х та 40-х рр. ХХ ст. Сьогодні було б доцільно видати збірники документів на тему: "Україна – Угорщина – Словаччина у ХХ столітті". Таке видання могло би бути підготовлено на рівні вищевказаних країн. Воно, безперечно, мало би важливе не лише теоретичне, пізнавальне, але й практичне значення. Звичайно, всі публікації заслуговують на увагу, але найбільш новий, цікавий матеріал міститься у колективній праці "За Українське Закарпаття". Редактори-упорядники названої книжки В.Маркусь та В.Худанич.

Вони цілком правомірно підкреслили, що це видання є першим, де йде мова про події навколо судових процесів над українською молоддю Закарпаття, які мали місце в каштелі Ковнера в 1942 р. Редактори-упорядники та автори книги – активні учасники національно-визвольного та державницького руху в Карпатській Україні 30–40-х і подальших років, а також відомі патріоти – науковці та журналісти. Цінність видання полягає і в тому, що на його сторінках опубліковані документи та спогади учасників подій.

Деяко подібна структура та виклад матеріалу в книзі "Хустська гімназія". Основний її зміст склали матеріали науково-практичної конференції, що відбулася в Хусті з нагоди 70-річчя гімназії та 50-річчя її випуску 1942 р. На сторінках книги, упорядниками якої виступили В.Маркусь і В.Худанич, також вміщено спомини колишніх гімназистів, ряд цікавих і маловідомих документів.

Однією з ґрунтовних колективних праць, написаних на основі нових архівних матеріалів, є монографія "Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр." (Редактори – В.Маркусь і В.Худанич). На сторінках названої праці міститься публікація О.Довганича "Репресії угорського окупаційного режиму і Закарпатський рух опору". Характерним для неї є використання і введення до наукового обігу цілого ряду нових документів.

Вищеназвані книги є поважним вкладом у дослідження історії Закарпаття. Але багато архівних документів з піднятої нами проблеми, які раніше були недоступними, ще не вивчено. Особливо це стосується матеріалів колишнього КДБ по Закарпатській області. Без їх використання дослідження підпільної діяльності, особливо у повосенний період, не може мати належної повноти.

Архівні документи свідчать, що незважаючи на окупацію, патріоти краю згодом стали підпільно організовувати опір політиці правлячих кіл Угорщини. У підпіллі почав організовуватись та розгортатись український національний рух. Його очолювали порівняно молоді патріоти Андрій Цуга, Дмитро Бандусяк, Михайло Габовда та інші. Ними у 1940 р. у Хусті було утворено територіальний комітет постійного керівництва ОУН. До складу організації входила група патріотів, які приймали участь у антиугорському підпіллі, а згодом, у 1945 р., відновили свою діяльність. На нашу думку, кожен з них заслуговує того, щоб про нього був написаний окремий нарис. Сподіваємось, що незабаром це буде зроблено.

Одним із активістів підпільного руху в Закарпатті був Федір Іванович Тегза, родом із села Березова Хустської округи. Дмитро Бандусяк призначив його технічним працівником крайового проводу ОУН і доручив організувати газету "Чин". Головним завданням цієї газети було виховання підпільників у патріотичному дусі. На її сторінках публікувалися статті Д.Бандусяка, В.Маркуша, В.Худанюча та ін. На жаль, вдалося випустити лише 4-5 номерів вказаної газети.⁴

Для конспіративності та ефективності роботи організувалися "трійки", в кожній з яких один був старшим. Він формулював і надавав завдання двом іншим членам "трійки". Так, наприклад, в "трійку" під керівництвом Ю.Білинця входили В.Худанюч та І.Бокотей. Керівник "трійки" зосереджував увагу на глибокому вивченні її членами історії України, пропонував їм нелегальну літературу.⁵

У березні 1941 р. в Хусті й на Замковій горі було знято угорський національний прапор, а на його місце вивішено український.⁶ Внаслідок цього угорські каральні органи посилили розшук учасників підпілля. Про що та інші події розповідав на допиті 8 грудня 1945 р. Іван Ілліч Бокотей із села Білки, що на Іршавщині. Відповідаючи на запитання слідчого КДБ, він підтвердив, що Юрій Білинєць очолював одну з "трійок", а І.Бокотей та В.Худанюч були її членами. Підсудний розповів про умови конспірації, таємність переписки, а також про вивчення "Декалога" – десяти заповідей українського націоналіста. За свідченням І.Бокотей, Білинєць просив знищити записані на листочках заповіді українських націоналістів.⁷ Таємні зустрічі Ю.Білинця, В.Худанюча та І.Бокотей відбувалися в різних місцях поблизу Хуста.

Продовжуючи розповіді про таємні зустрічі, І.Бокотей сказав, що під час однієї з них Ю.Білинєць запропонував В.Худанючу написати реферат

про загиблих героїв під час угорського вторгнення на Карпатську Україну, а йому вивчити вірш, переданий Ю.Білинцем. Все це вони зробили до третьої річниці вступу угорських військ на територію краю. Ю.Білинєць також заявив, що в гімназії передасть їм книги, які вони повинні прочитати по черзі. Бокотей одержав книгу "Русь – Україна", а Худанюч "Московщина – Росія". Вказані книги були по черзі прочитані й передані Білинцю.⁸ 15 березня 1942 р. під час зустрічі Худанюч і Бокотей по чергово розповіли Білинцю десять заповідей українських націоналістів, після чого Худанюч прочитав реферат. Білинєць вніс до нього деякі доповнення і поправки, а Бокотей прочитав вірш, у якому викривались злочини угорських окупантів на території Карпатської України.⁹ Зустрічі Юрія Білинця з членами ОУН Іваном Романцем, Василем Потушиником, Михайлом Оросом та Василем Худанючем відбувалися і в наступні роки. Слід відзначити, що вже після виконання Закарпаття Червоною Армією репресивні органи під час роботи В.Худанюча в Берегові довідалися про його минулу діяльність, тому він постійно знаходився в полі зору працівників КДБ.

Після возз'єднання краю з Україною каральні органи тодішнього СРСР продовжили боротьбу проти "українських буржуазних націоналістів". Переслідувань, арештів і ув'язнень зазнали Юрій Бандусяк, Василь Бісун та його двоюрідний брат Юрій Бісун.¹⁰ У жовтні-листопаді 1945 р. було заарештовано Федора Тегзу, Івана Романця та Івана Бокотей, особові справи яких після допитів були передані до суду. 12 лютого 1946 р. в Ужгороді відбулося засідання спецсуду Закарпатської України, на якому було розглянуто кримінальну справу підсудних Ф.І.Тегзи, І.М.Романця та І.І.Бокотей. У вироку спецсуду зазначалося, що підсудні у серпні 1945 р. налагодили зв'язок з крайовим проводом ОУН, керівником якого був Дмитро Бандусяк і знову відновили свою націоналістичну діяльність, яка ставила своїм завданням боротись з органами радянської влади за створення так званої "самостійної України". Зокрема, підсудні виконували роль зв'язківців, зберігали націоналістичну літературу, а також відшукували для керівництва ОУН конспіративні квартири, чим здійснювали злочин, передбачений статтями 54-ІІ, 54-4 КК УРСР. Керуючись статтями 296 і 297 УПК УРСР Ф.І.Тегзу та І.М.Романця засуджено на 10 років кожного, а І.І.Бокотей на 8 років з поразкою у виборчих правах на 5 років кожного без конфіскації майна у зв'язку з його відсутністю.¹¹

Згодом І.І.Бокотей звернувся з касаційною скаргою до вищестоящих судових органів, яка була розглянута і 7 травня 1946 р. колегія Верховного Суду УРСР ухвалила рішення про зменшення йому міри покарання до трьох років з поразкою у правах на 2 роки. Розшукати дату звільнення І.І.Бокотей та І.М.Романця не вдалося. Ф.І.Тегза був звільнений з табору 7 лютого 1955 р. і проживав у селищі Королево, що на Виноградівщині. 13 серпня 1992 р. Генпрокуратурою України всіх трьох членів ОУН було реабілітовано.

Архівні документи засвідчують, що працівники КДБ продовжували репресії проти "українських буржуазних націоналістів", а насправді патріотів України і наступні роки. Репресований каральними органами СРСР Іван Коршинський у статті "Молодь боролася" писав, що у класі Хустської гімназії, де він вчився 1941 року, було 27 учнів. З тих, що навчалися з ним "було заарештовано і засуджено по політичних статтях, відправлено у сибірські табори – страшно навіть подумати – 10 гімназистів. А саме: Іван Андришин, Богдан Ващурин, Іван Горинецький, Василь Микита, Василь Новак, Іван Лавринець, Михайло Сочка, Федір Удичка, Іван Чонка. Спіткала гірка доля багатолітнього політ'язня і мене".¹⁴ Далі І. Коршинський відзначав, що багато з тих, які брали участь у політичній боротьбі в ті часи, уникаючи переслідування і ув'язнення, опинилися за кордоном. Серед них: Степан Пап, відомий політолог Василь Маркусь із Бедевлі, Юрко Костюк і Михайло Копинець з Буштина, Іван Черешня, Кирило Митрович, Олександр Бабиченко, Антон Роман, Осип Данко, Михайло Богаш, Степан Шутко та багато інших. І хвала та честь усім, хто на чужині зумів вийти в люди, утвердився, врятувати, не забув і не віддурився своєї рідної Батьківщини, а нині знаходить можливість сприяти будівництву незалежної України... То ж слава нашій незадазній Україні, вистражданій багатьма поколіннями.¹⁵ Розбудова незалежної України, її всебічний розвиток є головним, ключовим завданням кожного із нас.

¹⁴ Худаніч В. Забуті сторінки історії // За Українське Закарпаття. – Ужгород: Гражда, 1994. – С.6–10; його ж: Про радянське підпілля на Закарпатті в 1939–1944 рр. та забута боротьба студентів краю в ці роки // Там само. – С.45–52.

¹⁵ Маркусь В. "Ковнерська справа" з погляду учасника та сучасної політичної перспективи // Там само. – С.21–31.

¹⁶ Ганчина В. Мукачєво, Ковнер–1942 // Там само. – С.32–36.

¹⁷ Довганіч О. Репресії угорського окупаційного режиму і Закарпатський рух опору // Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр. – Нью-Йорк – Чикаго – Ужгород: Гражда – Карпати, 1999. – С.194–217.

¹⁸ Бандусяк М. Чуєш, брате мій! // Карпатський край. – 1995. – №9–12. – С.73–76.

¹⁹ Державний архів Закарпатської області, ф.2558, оп.І, од.зб.2414, арк.55.

²⁰ Там само, арк.154.

²¹ Там само, од. зб.1363, арк.115.

²² Там само, од. зб.2414, арк.153.

²³ Там само, арк.154.

²⁴ Там само, арк.154–156.

²⁵ Там само, од. зб.1363, арк.4, 45–48, 177–179.

²⁶ Там само, од. зб.2414, арк.193.

²⁷ Коршинський І. Молодь боролася // Хустська гімназія. – Ужгород, 1994. – С.59.

²⁸ Там само. – С.61.